

**„AZ IRODALMI NYILVÁNOSSÁG AZ ANTIKVITÁSBAN” CÍMŰ, K 75457 SZÁMÚ
OTKA PÁLYÁZAT SZAKMAI ZÁRÓ BESZÁMOLÓJA**

A projekt a kezdetektől két összefüggő, de részben egymástól elkülöníthető nyomvonalon haladt: (1) az irodalmi nyilvánosság antik, késő antik és középkori formáinak vizsgálata, irodalmi szövegek kultúratudományos interpretációival; (2) a klasszika-filológia mint diszciplína elméleti és történeti vizsgálata – a modern filológiák összefüggésében – a szöveggel való filológiai munka kulturális, intézményes, materiális vonatkozásainak feltárásával, különös hangsúlyt fektetve filológia és nyilvánosság összefüggéseire. (A két nyomvonalhoz lásd a kutatási terv 2., 3. és 4. pontjait egyfelől, 5. pontját másfelől.) Amikor a kutatás 4 éve alatt elvégzett munkáról számot adunk, célszerűnek látszik a kutatásban elvégzett feladatokat, illetve az elért eredményeket ennek megfelelően csoportosítani.

**(1) Elvégzett feladatok, elért eredmények az irodalmi nyilvánosság formáinak
vizsgálatában**

Miként a kutatási tervben jeleztük, az antik irodalmi nyilvánosság különféle formáinak vizsgálatában jelentős nemzetközi és hazai előzményekre is támaszkodhattunk, különös tekintettel az olvasástörténeti, szóbeliség/írásbeliség-kutatási, médiatörténeti kérdésfeltevésekre (viszont kisebb mértékben az antik „nyilvánosság”-fogalmak diskurzustörténeti kidolgozottságának terén). Hangsúlyoznunk kell, hogy a kutatás 4 éve alatt a nemzetközi kutatásban ezek a szempontok egyre hangsúlyosabbá váltak, ami kettős következménnyel járt: egyrészt folyamatosan követtük a legújabb publikációkat, amelyeket érdemben tudtunk tekintetbe venni munkánk során, másrészt hamar egyértelművé vált, hogy kérdésfeltevésünkkel a legkorszerűbb szakmai tendenciákhoz kapcsolódunk, aminek folytán érdemben tudtunk bekapcsolódni a nemzetközi szakmai diskurzusba is. (Erre a legutóbbi példa Kelemen Pál és Tamás Ábel meghívott előadókénti részvétele a [Materiale Textkulturen c. SFB kutatási program konferenciáján](#), 2013. 07. 26–28.)

Első eredményeinket a kutatás keretében rendezett, [Antik irodalmi nyilvánosság – modern elméleti horizontok c. workshopján](#) mutattuk be (2009. 12. 04-5., lásd a munkaterv 2009/2. pontját), amelynek kifejezetten az antik és késő antik irodalmi nyilvánosságra vonatkozó anyagából szerkesztettük azt a tanulmánykötetet, amely az *Ókor* c. folyóirat [„Irodalmi nyilvánosság az antikvitásban” c. tematikus számaként](#) jelent meg (2010/3; lásd a munkaterv 2010/2. pontját). A workshopon elhangzott előadások áttekintették a

nyilvánosságról alkotott antik és modern elméleteket; az antik irodalomnak a befogadás anyagi és intézményes feltételrendszeréhez való kapcsolódását s ennek értelmezési következményeit; az antik irodalom recepciójának a nyilvánossághoz fűződő viszonyát. A workshop legfontosabb eredménye abban jelölhető meg, hogy bebizonyosodott: az antik irodalomnak, illetve recepciójának kutatásában haszonnal kamatoztatható az a modern irodalom- és kultúratudományos megközelítés, amely egyszerre helyez hangsúlyt az irodalmi szöveg poétikai értelmezésére, diszkurzív kereteinek feltárására, illetve a létrejöttét lehetővé tévő mediális és intézményes tényezők vizsgálatára. A tematikus számban megjelent Helmut Krassernek a kultúratudományos szövegértelmezésről szóló, az irodalmi nyilvánosság kutatásának alapkérdéseit megszólaltató tanulmánya is, magyar fordításban és bevezetéssel. A workshop előadásainak egy részét a pécsi Ókortudományi Konferencián tartuk a szélesebb szakmai nyilvánosság elé (2010. 05. 21–23.), Kozák Dániel és Tamás Ábel referátuma pedig – az irodalmi kommunikáció római költői szövegek általi színreviteléről – közös előadásként 2010. 04. 16-án elhangzott és első díjat nyert az Ókortudományi Társaság pályázatán.

A kutatás 4 éve során elkészültek azok a disszertációk, illetve monográfiák és tanulmánykötetek, amelyekben az antik és középkori irodalmi nyilvánosság különféle aspektusait kidolgoztuk (Classica & Theoria könyvsorozat, Ráció Kiadó; lásd a munkaterv 2009–2012/1. pontját). A munkatervben vállaltaknak megfelelően minden kötet nyomdai előkészítése megtörtént; Simon Attila, Acél Zsolt és Kozák Dániel kötete nyomtatásban is megjelent (utóbbi kettő OTKA PUB támogatással); Tamás Ábel, illetve Déri Balázs és Földváry Miklós István kötete nyomtatásban még nem látott napvilágot. [Simon Attila *Dionysos színrevitele c. kötetében* \(C&T 1, 2009\)](#) a nyilvánosság problémája az alábbi, változatos összefüggésekben kerül előtérbe: a közvetítés kulturális technikái; „a könyv problémája” (Kerényi Károly felől; tudomány- és eszmetörténeti összefüggésben); a szóbeliség- és írásbeliség-kutatás aktuális kérdései (Havelock, Ong, Svenbro). Két kiemelkedő jelentőségű tanulmány szól arról, hogy egy-egy fontos kiemelkedő magyar ókortudós miképpen szólaltatta meg már igen korán, a 20. század első felében a mai kultúratudományok alapvető kérdésfeltevéseit a hangos olvasás (Balogh József), illetve a kommunikációs médiumok (Marót Károly) kapcsán.

Kutatásunk középponti tárgyához, a római irodalmi nyilvánosság működéséhez kapcsolódik a következő három kötet. [Acél Zsolt *Orpheus éneke c. kötetében* \(C&T 2, 2011\)](#) az ovidiusi *Metamorphoses* 10. könyvének irodalmi interpretációját kapcsolja össze az irodalmi nyilvánosságnak azzal a középponti intézményével, a könyvtárral, amely kutatásainak azóta is középponti részét képezi (erről lásd alább). [Kozák Dániel *Achilles másik*](#)

[pajzsa c. kötete \(C&T 3, 2012\)](#) a stáisi *Achilleis* kapcsán többek között arra a kérdésre keresi a választ, hogy az ezüstkori eposz „befejezett befejezetlensége” milyen összefüggésben állhat a császárkori irodalmi nyilvánosság szerkezeti sajátosságaival, különös tekintettel az irodalmi patronázs mechanizmusaira a költői szöveg megrendelésének – előzetes prezentálásának – megalkotásának fázisaiban. A szerző ezt a kulturális kérdésfeltevést az epikus intertextualitás vizsgálatával kapcsolja össze. Tamás Ábel *Catullus és a közvetítő közegek poétikája* c. kötete (C&T 5, nyomdailag előkészítve, 189 oldal, hozzáférhető: ELTE BTK Toldy Ferenc Könyvtár, CD leltári száma: 64.351) többek között azt a kérdést veszi górcső alá, hogy miképpen reflektál a catullusi költői nyelv a költői szöveg írottágára, olvasottságára, magán és nyilvános közti átmenetiségére, nyilvánossá válására. Különösen hangsúlyos ez a *carm.* 42 értelmezésében, amelyet a szerző „írás és olvasás minidramájaként” és ebben az értelemben az irodalmi nyilvánosság/kommunikáció színreviteleként értelmez.

Déri Balázs és Földváry Miklós István közös tanulmánykötete, *Névtelen és láthatatlan olvasók. Befogadástörténeti kérdések a liturgiakutatásban* (C&T 4, nyomdailag előkészítve, 322 oldal, hozzáférhető: ELTE BTK Toldy Ferenc Könyvtár, CD leltári száma: 64.350), elsősorban esettanulmányok révén, a liturgikus szöveganyag kontextusában vizsgálja a nyilvánosság problémáját. A hangsúly itt egyrészt arra esik, hogy a nyilvánosság milyen formái kapcsolódtak ahhoz a „névtelen és láthatatlan szerzők és olvasók” által működtetett mechanizmushoz, amely a liturgikus szöveganyag létrejöttében, módosulásaiban, rögzülésében stb. szerepet játszott, másrészt pedig arra, hogy a középkori irodalomban milyen szerepet játszott a liturgikus szöveganyag ismerete, s mindebből milyen olvasásszociológiai összefüggéseket lehet levonni. (Tekintettel arra, hogy a kötetben fontos szerep jut a liturgikus kiadások konstitutív jelentőségének is ebben a folyamatban, a mű természetesen a kutatás másik nyomvonalához, a filológiára vonatkozó kérdésfeltevéshez is erőteljesen kapcsolódik.)

Túl a fenti publikációkon, a pályázat résztvevői tanulmányokban is közzétették vonatkozó kutatási eredményeiket (lásd munkaterv 2009–2012/2. pont; vö. továbbá: közleményjegyzék). Ezen a helyen elsősorban Acél Zsoltnak az antik könyvtártörténetre vonatkozó, hazai viszonylatban szinte előzmény nélküli könyvtártörténeti kutatási eredményeit tartjuk kiemelésre méltónak. Acél Zsolt publikációk sorában vizsgálta a könyvtár intézményének jelentőségét az alexandriai könyvtártól kezdve egészen a római császárság különféle könyvtáraiig. Vizsgálódásaiban sikerrel egyesíti az irodalmi értelmező és a kultúrtörténész kérdezmódját, minek köszönhetően olyan aspektusokat tárt fel, amelyek a könyvtár intézményét tágabb művelődési, vallási és hatalmi-politikai összefüggésrendszerbe helyezik. (Tekintettel arra, hogy – mint az ő kutatásaiból is kiviláglik – a könyvtár egyúttal „a

filológia születésének” helyszíne is, ezek a tanulmányok kutatásunk másik nyomvonalához is erőteljesen kapcsolódnak.)

Az eddig megjelent kötetekről jelentős recenziók láttak napvilágot (Acél Zsolt, Darab Ágnes, Gábor Sámuel, Ritoók Zsigmond és mások tollából) ókortudományi és irodalomtudományi folyóiratok hasábjain. A munkaterv 2011/2. pontjában 2011 áprilisára tervezett zártkörű workshopra végül – a pályázati feladatok megsokasodása, s az ennek köszönhetően kért és engedélyezett futamidő-hosszabbítás miatt – 2013. szeptemberében került sor, amely egyszersmind a kutatás záró eseményeként is szolgált.

(2) Elvégzett feladatok, elért eredmények klasszika-filológia és nyilvánosság összefüggéseinek filológiaelméleti vizsgálatában

Szemben a kutatás előzőekben jellemzett területével, amelyen elsősorban a projekt klasszika-filológus résztvevői dolgoztak, a második nyomvonalat – a téma természetéből kifolyólag – a klasszika-filológus és modern irodalomtudós résztvevők aktív együttműködése jellemzi. Ez megmutatkozik abban is, hogy ezen a területen olyan publikációk készítésére került sor, amelyeken a két csoport közösen dolgozott. Kiegészíti ezt két fontos körülmény. Az egyik, hogy a résztvevők egy része már „A filológia mint kultúrtechnika” MTA TKI projekt keretében megkezdte a filológiaelméleti- és történeti vizsgálódásokat, amelynek leglátványosabb eredménye a [Kulturtechnik Philologie c. nemzetközileg is jelentős visszhangot kiváltó tanulmánykötet \(szerk. Kelemen Pál – Kulcsár Szabó Ernő – Tamás Ábel, Heidelberg, Winter, 2011\)](#). Ehhez kapcsolódik az a másik fontos körülmény, hogy a filológiára való elméleti reflexió, amelyet hazánkban többek között a projektünkben is szerepet vállaló irodalmár és klasszika-filológus kutatók képviselnek, erőteljesen bekapcsolódott a másutt, így Németországban és az Egyesült Államokban zajló hasonló kutatásokba (lásd többek közt a Hans Ulrich Gumbrechttel és Jürgen Paul Schwindttel ápoltszakmai kapcsolatokat).

Éppen ebből a háttérből következik, hogy projektünkben – az MTA TKI kutatással szoros együttműködésben – egyrészt arra törekedtünk, hogy (a) összegyűjtsük és a hazai kutatás és felsőoktatás számára is elérhetővé tegyük a filológiának (és ezen belül paradigmaticusan a klasszika-filológiának) mint az írott dokumentumokkal való „foglalkozásnak” (Umgang) a legkorszerűbb elméleteit, másrészt – összhangban kutatásunk tematikus súlypontjával – (b) mindezt összefüggésbe hozzuk a ’nyilvánossággal’ mint a szövegek hozzáférhetőségét alapvetően meghatározó tényezővel.

Az (a) törekvéshez kapcsolódik a *Metafilológia* című kétkötetes szöveggyűjtemény, amelynek létrehozása a klasszika-filológus és irodalmár résztvevők szoros együttműködésében valósult meg (szakirodalmi adatbázis-készítés, szövegválogatás, terminológiai listák készítése, fordítás, kontrollszerkesztés, szerkesztés). Az első kötet ([*Metafilológia 1. Szöveg – variáns – kommentár*, szerk. Déri Balázs – Kelemen Pál – Krupp József – Tamás Ábel, Filológia 1, Ráció, Bp., 2011](#)) szövegei arra vállalkoznak, hogy három filológiai alapfogalmat – a szöveget, a variánst és a kommentárt – körüljárva gondolják újra a filológia szerepét a modern irodalom- és kultúratudományok kontextusában. Az 1990-es évek elejére tehető „filológiai fordulatot” képviselő, és az ekkor megújuló, sokrétű filológiai gondolkodás fejleményeit bemutató, magyarra fordított írások olyan tudósok munkái, mint Bernard Cerquiglini, Jerome J. McGann, Gregory Nagy vagy Don Fowler. A szöveggyűjteményben ennek megfelelően egyaránt helyet kaptak a medievisztikai, a modern filológiai és a klasszika-filológiai filológia-reflexió legkülönbözőbb vonulatai. A „metafilológia” címben szereplő fogalmával azt kívántuk érzékeltetni, hogy a filológiára való újabb reflexió, miközben letér a hagyományos szövegfilológia ösvényeiről, egyszersemind annak lehetőségét is felveti, hogy a filológia – kevésbé diszciplínaként, mint inkább kulturális gyakorlatként – az irodalom- és a kultúratudomány közötti kapcsolat (egyik) új paradigmájaként is elgondolható. A szövegválogatás indoklására, tanulságainak levonására és a filológiának mint a szövegeket konstituáló, hozzáférhetőségüket meghatározó és értelmezésüket befolyásolni igyekvő kulturális gyakorlatok együttesének – a szövegek privát/nyilvános státuszát is érintő – tudományarcheológiai értelmezésére a kötet terjedelmes bevezetésében vállalkoztunk, amely az e témával kapcsolatos kutatási eredményeinket összegző tanulmányként jellemezhető. (Lásd munkaterv, 2011/2.)

A szöveggyűjtemény második kötete (*Metafilológia 2. Szerző – könyv – perspektívák*, szerk. Kelemen Pál – Kulcsár Szabó Ernő – Tamás Ábel – Vaderna Gábor, Filológia 4, nyomdailag előkészítve, 714 oldal, hozzáférhető: ELTE BTK Toldy Ferenc Könyvtár, CD leltári száma: 64.352) ugyanezt a munkát két másik filológiai kategória, a „szerző” és a „könyv” kapcsán végzi el, amennyiben felmutatja azokat a paradigmákat, amelyek mentán a szerzői funkció, illetve a szöveget materiálisan hordozó és tartalmazó médium, a könyv „filológiai kezelése” a fent jelzett filológiai fordulatot követően elgondolható. Az irodalmi nyilvánosság problémája itt mindenekelőtt a könyv médiumának és a könyvtár intézményének az írott dokumentumok hozzáférhetővé tételében, illetve „a filológia születésében” betöltött konstitutív szerepe felől kerül kapcsolatba a metafilológiai vizsgálódásokkal. A kötet harmadik blokkja, amely a „perspektívák” címet viseli, a filológiáról való elméleti és

gyakorlati gondolkodás kortárs irányait, áramlatait mutatja be. (Lásd munkaterv, 2009–2012/1/C).

A (b) törekvéshez kapcsolódott az a [2010. 11. 25–27-én rendezett, *Filológia – nyilvánosság – történetiség* c. konferencia](#), amelyen a munkaterv 2010/1. pontjában jelzett workshop megvalósítása volt egy tágabb irodalomtudós résztvevői körrel kibővítve. A konferencia előadásai a filológiai tevékenység, a történeti gondolkodás és a modern irodalmi nyilvánosság kialakulását történetileg, sőt médiatörténetileg feltételezett jelenségként körvonalazták. A résztvevők kölcsönös feltételezettségükben mutatták meg a filológiai tevékenység intézményes formáinak kialakulását és mai helyzetét, az irodalmi nyilvánosság régi és új működési mechanizmusait. A konferencia anyagából kiadott terjedelmes tanulmánykötet ([Filológia – nyilvánosság – történetiség, szerk. Kelemen Pál – Kozák Dániel – Kulcsár Szabó Ernő – Molnár Gábor Tamás, Filológia 4, Ráció, Bp., 2011](#)) szerzői közül projektünk résztvevői elsősorban azokat a kutatási eredményeiket mutatják be, amelyeket a (klasszika-)filológia és irodalmi nyilvánosság összefüggéseire vonatkozó vizsgálódásaik során jutottak. Déri Balázs, Tamás Ábel, Kozák Dániel és Acél Zsolt tanulmányai arról szólnak, hogy a különféle filológiai tevékenységek milyen összefüggésben állnak az (irodalmi) szöveg privát/publikus státuszával (a középkori irodalom liturgikus szöveghasználatától Plinius szöveg- és éinformáló tevékenységén és a Státus-filológián át egészen a római közkönyvtárak jelentőségéig), míg az irodalomtudós résztvevők, mint Kelemen Pál és Molnár Gábor Tamás, a filológia olyan antropológiai összetevőit vizsgálták meg, mint a gyűjtés – feltárás – kiállítás, illetve irodalomtudomány és pedagógia viszonya. (A kötet a projektnek egy olyan kiegészítő teljesítése, amely a munkatervben nem szerepelt.)

Összegzés

A fentiek összegzéseként elmondható, hogy a pályázat jelentős mértékben előrelendítette a hazai klasszika-filológusok, medievisták és modern irodalomtudósok szakmai együttműködését. A munkatervben vállaltakat elvégeztük, a megfelelő kutatásokat lefolytattuk. A kooperáción alapuló kutatás eredményeképpen sikerült – a nemzetközi kutatással összhangban és lényeges pontokon dialógusban – kidolgozni és esettanulmányokkal alátámasztani az irodalmi nyilvánosságnak egy olyan koncepcióját, amely szerint az (irodalmi) szövegek privát/publikus státusza elválaszthatatlan részét képezi egyrészt azoknak a „poétikai” műveleteknek, amelyek révén a szövegek saját forgalmazásukról, archiválásukról, recepciójukról stb. gondoskodnak, illetve ezeket színre

viszik, másrészt azoknak a „filológiai” műveleteknek, amelyek révén a filológia az írott dokumentumok textológiai értelemben vett konstituálásáról, hozzáférhetővé tételéről, kommentálásáról stb. gondoskodik.

Ennyiben szerteágazó, de mindig egy irányba mutató kutatási eredményeink abban a képletben foglalhatóak össze, hogy az önmagát mindenkor újrakeretező irodalmi nyilvánosság kontextusában a szövegek „filológiai” és „poétikai” olvasata azonos irányba, egy olyan olvasási érdekeltség irányába mutat, amely a szövegeket saját használatuk nyomairól faggatja, függetlenül attól, hogy ezt a használatot mint eleve a szövegbe kódolt utasítást, vagy mint recepciótörténeti ráakódást kívánjuk-e leleplezni. A kortárs kultúratudományok felé tájékozódó irodalomtudósok és klasszika-filológusok, medievisták szakmai együttműködésének az ebben az értelemben vett „filológiai olvasás” megítélésünk szerint a továbbiakban is termékeny szempontokat adhat.

Kutatási projektünk hazai viszonylatban legalább négyszeres újdonságot hozott: mindezidáig nem volt példa sem klasszika-filológia és modern irodalomtudomány ilyen mértékű intézményes együttműködésére, sem arra, hogy a klasszika-filológusok az irodalmi interpretációt ilyen termékenyen kapcsolják volna össze a kultúrtörténeti vizsgálódásokkal, sem arra, hogy a filológia elméleti megalapozására anélkül kerüljön sor, hogy a „filológiát” a „hermeneutikával” szembeállítanák, sem pedig arra, hogy az irodalom és a filológia „archeológiai” vizsgálata ilyen közel kerüljön egymáshoz. Ennyiben projektünk úttörő jellegű volt, és bízunk abban, hogy a későbbiekben – épp a fent körvonalazott „filológiai olvasás” paradigmájának jegyében – az együttműködés még mélyebb, intenzívebb, több kutatót megmozgató, és persze egyre mélyülő nemzetközi beágyazottságú formáit alapozhatja meg.

Budapest, 2013. október 30.

Dr. Prof. Déri Balázs

kutatásvezető

ELTE BTK Latin Tanszék vezetője

MEGJEGYZÉS 1: Az előző évhez hasonlóan, közleményként ezúttal is már kizárólag olyan publikációt rögzítünk, amelyen fel van tüntetve a pályázati támogatás!

MEGJEGYZÉS 2: A projekt támogatásával megjelent kötetekről bővebb információ található a Ráció Kiadó (<http://www.racio.hu/kiadvanyok>), az ÁITK (<http://aitk.hu/kiadvanyok>) és az Ókor folyóirat (<http://okorportal.hu/folyoirat/archivum/2010-ix-evfolyam/3-szam>) honlapján.